

AS AN OBJECT OF THEORETICAL CONSIDERATION OF SOCIAL ADAPTATION PROCESSES

Khurshida Yuldashovna Butayeva

basic doctoral student

Institute for the Study of Youth Problems and Prospective Personnel Training under the Youth Affairs Agency of the Republic of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: butayevakhurshida@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: orphan children, social orphanhood, adaptation, the right of a child, family, child left without parental care.

Received: 05.08.24

Accepted: 07.08.24

Published: 09.08.24

Abstract: Based on the relevance of the processes of adaptation of orphans and children left without parental care to society, the processes of adaptation of orphans and children left without parental care to society were studied as an object of theoretical consideration, focusing on the research and scientific work of several scientists. Conclusions and suggestions were made at the end of the article with scientific opinions about the conditions of adaptation.

IJTIMOIIY MOSLASHUV JARAYONLARINI NAZARIY KO'RIB CHIQUISH OBYEKTI SIFATIDA

Xurshida Yuldashovna Butayeva

tayanch doktorant

O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlar agentligi huzuridagi Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqboli kadrlarni tayyorlash instituti

Toshkent, O'zbekiston

E-mail: butayevaxurshida@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: yetim bolalar, ijtimoiy yetimlik, moslashish, ota-ona qaramog'isiz qolgan bola, oila, bola huquqi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarni jamiyatga moslashuv jarayonlari dolzarbligi asoslanib, yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarni jamiyatga moslashuv jarayonlari nazariy ko'rib chiqish obyekti sifatida o'rganildi, bunda bir qancha olimlarning tadqiqot va ilmiy ishlariga e'tibor qaratildi. Moslashuv sharoitlari haqida ilmiy

fikrlar bildirilib maqola soʻngida xulosa va takliflar berildi.

КАК ОБЪЕКТ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО РАССМОТРЕНИЯ ПРОЦЕССОВ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ

Хуришда Юлдашовна Бутаева

базовый докторант

*Институт изучения проблем молодежи и подготовки перспективных кадров при
Агентстве по делам молодежи Республики Узбекистан*

Ташкент, Узбекистан

E-mail: butaevaxurshida@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: дети-сироты, социальное сиротство, адаптация, ребенок, оставшийся без попечения родителей, семья, права ребенка.

Аннотация: В данной статье обоснована актуальность процессов адаптации детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, к социуму, рассмотрены процессы адаптации детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, как объект теоретического рассмотрения, с акцентом на исследования и научные работы ряда ученых. В конце статьи даны выводы и предложения с изложением научных мнений об условиях адаптации.

KIRISH

Mavzuning bugungi kundagi dolzarbligi koʻplab yetim bolalar va ota-ona qaramogʻisiz qolgan bolalarning paydo boʻlishiga olib keladigan zamonaviy ijtimoiy jarayonlar bilan belgilanadi. Jamiyatni beqarorlashtiradigan ushbu hodisaning bir qancha sabablari bor. Boshqa tomondan, axloqiy qadriyatlar va munosabatlarning keskin oʻzgarishi bolalarga nisbatan "rad etish" toʻlqinini keltirib chiqardi.

Yetim bolalar va ota-ona qaramogʻisiz qolgan bolalar muammosi koʻp jihatlarga ega va ilmiy adabiyotlarda yetarlicha batafsil yoritilgan. Shunga qaramay, biz koʻrib chiqilayotgan mavzuning baʼzi jihatlari tadqiqot tomonidan yetarli darajada qamrab olinmaganligini koʻramiz. Masalan, yetim bolalarni ijtimoiy himoya qilishning asosiy muammolaridan biri bu ularni mustaqil hayotga tayyorlashdir.

Bolalarga eʼtiborsizlikning qoʻshimcha omillari, disfunktsional oiladan tashqari, bolalarning taʼlim, sogʻlomlashtirish, kasb va uy-joy olish sohasidagi huquqlarining buzilishi, shuningdek, ishsizlikning koʻpayishi, oilalarning moliyaviy ahvolini yanada yomonlashtiradi va ota-onalarda bolalarni ushlab turishning iloji yoʻqligi sababli ularni rad etishga undaydi.

ASOSIY QISM

Hozirgi vaqtda jamiyat va davlat yetim bolalar muammosiga tobora ko'proq e'tibor qaratayotganiga qaramay, yetim bolalarning hayoti va kasbiy o'zini o'zi belgilashini shakllantirish va rivojlantirish nuqtai nazaridan uning psixologik va pedagogik yechimi hali ham mukammallikdan uzoqdir. Ehtimol, ma'lum darajada bu muammoni oilaviy bolalar uylari, homiylik ostidagi oilalar yordamida hal qilish mumkin, ular bilan ishlash mamlakatimizda tobora kengayib bormoqda. Biroq, haqiqat shundaki, an'anaviy bolalar uylari va maktab-internatlar yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashning eng keng tarqalgan shakli bo'lib qolmoqda. O'quvchilar tomonidan kasbni, hayot yo'lini ongli ravishda mustaqil tanlashni, ularning ijtimoiy va kasbiy harakatchanligini shakllantirishni ta'minlaydigan kasbiy yo'nalish bo'yicha ishlarini takomillashtirish imkoniyatlari hali tugamagan.

Xorijiy va mahalliy sotsiologiya klassiklari: *M. Veber, E. Dyurkgeym, K. Lorens, G. Yaspers, V. Tomas, F. Znanetskiy, J. T. Toshchenko, V. A. Yadov* va boshqalarning asarlari insonning hayotiy inqirozi va jamiyat rivojlanishi muammolarini o'rganish uchun uslubiy ahamiyatga ega.

Yuqoridagi olimlardan tashqari Rossiya olimlari bolalar uyida tarbiyalangan bolalar psixologiyasining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi.

L. N. Zaxarova o'zining "bola mehr-muhabbat uchun navbatda" asarida bolalar uyi o'qituvchisi-tarbiyachisi sifatida o'z tajribasidan foydalangan holda yetimlik muammolarini ijtimoiy, pedagogik, huquqiy, tibbiy tomonlardan ochib beradi. Yetim bolaning shaxsiyatining rivojlanish xususiyatlari *L. I. Bozovich, I. V. Dubrovina, B. C. Muxinaning* tadqiqotlarida ochib berilgan. *M. V. Shakurova* yetim bolalar bilan ishlashning mazmuni va tizimini aniqlash muammosiga alohida e'tibor beradi. Ijtimoiy-madaniy texnologiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishning nazariy asoslari *M. A. Galaguzova va A. B. Mardaxayevning* asarlarida keltirilgan.

Ijtimoiy pedagogika tadqiqotchilari *A. I. Arnoldov, V. G. Bocharova, S. A. Belicheva, B. Z. Vulfov, A. B. Mudrik* va boshqalar shaxsning shakllanishiga turli omillarning ta'sirini ochib berishadi. Oilaviy tarbiya muammolariga o'qituvchi *Y.P. Azarov* katta e'tibor beradi. Uning "oilaviy pedagogika" pedagogik tadqiqotlarida bolani qanday qilib to'g'ri tarbiyalash kerakligi, ota-onalarning bolalarni tarbiyalashdagi o'rni, oila bolaga nima berishi haqidagi savollarga javob topishingiz mumkin. Muallif ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarni tarbiyalash, tarbiyalash qiyin bo'lgan bolalarni tarbiyalash muammolariga murojaat qiladi.

Ushbu muammoni o'rganish, shuningdek, mahalliy va xorijiy mualliflarning ilmiy ishlari, me'yoriy hujjatlar, qarovsiz bolalar va o'spirinlar muammolariga bag'ishlangan konferentsiyalar va simpoziumlar materiallarini tahlil qilishni o'z ichiga olgan.

Yetim bolalar-bu o'zlarining oilaviy muhitidan mahrum bo'lgan bolalar yoki o'z manfaatlarini yo'lida bunday muhitda qola olmaydigan bolalar. Bu birinchi navbatda ijtimoiy himoya, psixologik, pedagogik va tibbiy yordamga muhtoj bo'lgan bolalar toifasi, chunki ularning umumiy yoshdagi muammolari oila va do'stlar tomonidan qo'llab-quvvatlanmaslik bilan birlashtirilgan. Yetarli hayotiy tajribaga, axloqiy e'tiqodga ega bo'lmagan holda, haqiqiy hayotiy qadriyatlarni xayoliy qadriyatlardan ajrata olmagan holda, ular o'zlarining onglari va xatti-harakatlarida salbiy tendentsiyalarni (tajovuzkorlik, murosasizlik, shafqatsizlik) o'rnatadilar.

Ijtimoiy yetimlar-bu ijtimoiy-iqtisodiy sabablarga ko'ra ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning maxsus ijtimoiy-demografik guruhi, ya'ni tirik ota-onalari bo'lgan yetim bolalar.

O'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash oilaviy bolalar uyining muhim vazifalaridan biridir. Ijtimoiy-pedagogik faoliyatning asosiy yo'nalishi "bolalarni oilaviy urf-odatlar asosida tarbiyalash" bo'lib, bu bolalarning ijtimoiylashuvi va moslashuviga yordam beradi. Oilaviy tipdagi bolalar uyi sharoitida bolalar turli muassasalarga bo'linish natijasida yuzaga keladigan chuqur psixologik travmadan ozod qilinadi. Oilaviy bolalar uyida bolalar "sun'iy ravishda" yaratilgan oilalarda yashaydilar va bola birodar va opa-singilning yonida qolish imkoniyatiga ega, bu esa qisman saqlanib qolgan oila muhitini yaratadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, oilaviy urf-odatlar oilaviy rishtalarni mustahkamlashda, qarindoshlar, katta va kichik avlod o'rtasida o'zaro tushunishni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. An'analar orqali umuman insoniyatning ijtimoiy tajribasi va xususan oiladagi hayot bilan tanishish mavjud.

Shunday qilib, oilaviy tipdagi bolalar uyida oilaviy an'analarni o'rganish bo'yicha olingan natijalar, oila an'alariga asoslangan yetim bolalarning moslashishiga yordam beradigan sharoitlarni aniqlashga imkon beradi.

Moslashuv sharoitlari bolaning yangi yashash muhiti, yangi munosabatlar tizimi, xulq-atvor qoidalari bilan uyg'unligini o'rnatish jarayoni va natijasi sifatida namoyon bo'ladi, agar bola qulay sharoitlarda: qadriyatlar tizimi; xulq-atvor namunalari; bo'sh vaqt madaniyati; ko'nikma va malakalar; oilaga yo'naltirish kabi qulay sharoitlar yaratilsa moslashuv ancha oson bo'ladi.

Bolalar uyining ochiqligi va uning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri ularning ijtimoiy moslashuv darajasini sezilarli darajada oshirishi, shu jumladan yetim bolalarning bilim va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va amalga oshirishni rag'batlantirishi mumkin. Maktab yoshidagi bolalar umumta'lim maktabida o'qiydilar. Bu bolalar uyidagi bolalarni sinfdoshlariga yaqinlashtiradi; ular o'rtasida yaxshi munosabatlar rivojlanadi. Bolalar uyi tarbiyalanuvchilari shaharning sport-sog'lomlashtirish muassasalariga qatnaydilar, maktabda dam olish tadbirlarida

ishtirok etadilar. Aloqa sohasining kengayishi natijasida yetim bolalarda ijobiy hayotiy qadriyatlar shakllanadi, kognitiv qiziqish ortadi.

Yetim bolalarning ijtimoiy moslashuvi bo'yicha oilaviy bolalar uyi faoliyatining samaradorligini ta'minlashning zaruriy sharti turli mutaxassislarining kelishilgan ishi, ta'lim tarkibining barqarorligi va ularning kasbiy tayyorgarligi hisoblanadi.

Aniqlangan ijtimoiy-pedagogik sharoitlar bizga yetim bolalarni maqsadli ijtimoiy-madaniy faoliyatga bosqichma-bosqich kiritish tamoyiliga asoslangan bir qator bo'sh vaqt dasturlarini ishlab chiqish va sinab ko'rish imkonini berdi. Ijtimoiy-madaniy faoliyat orqali ijtimoiy moslashuvni amalga oshirish oilaviy munosabatlarga, o'z-o'ziga yordam berishga ijobiy ta'sir ko'rsatishga imkon beradi, bolalarning ijtimoiy tarbiyasini yanada muvaffaqiyatli yengishga yordam beradi, bu ularning ijtimoiy moslashuvini oshirishda ijobiy omil hisoblanadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bolalar uyi tarbiyalanuvchilarini ijtimoiy-madaniy faoliyatga bosqichma-bosqich kiritish kuzatuvchi pozitsiyasidan faol ishtirokchi pozitsiyasiga o'tishga yordam beradi.

Yetim bolalarning ikki guruhi bo'yicha ma'lumotlarni taqqoslash natijasida (birinchisi - ijtimoiy-madaniy faoliyatga jalb qilingan oilaviy bolalar uyi o'quvchilari, ikkinchisi-ijtimoiy-madaniy faoliyat an'anaviy bo'lgan maktab-internat bolalari! yondashuv) o'quvchilar tomonidan "oila", "oilaviy an'analar" tushunchalari, ushbu tushunchalarning inson hayotidagi o'rni va ahamiyati to'g'risida tushunchalar darajasi to'g'risida ma'lumot olingan.

Shunday qilib, oilaviy bolalar uyi tarbiyalanuvchilarining 52 foizi yaqin atrofda aka-uka va opa-singillar bo'lganida oilani tushunishadi; 27 foizi bolalar ota-onalari bilan birga bo'lganlarida hisoblashadi. Maktab-internat o'quvchilarining javoblari quyidagicha edi: 48% hamma narsaga ega bo'lganda oilani ifodalaydi; 9% hech narsaga javob bermadi, faqat 7% aka-uka va opa-singillar atrofida bo'lganida oilani qayd etgan.

Shunday qilib, eksperimental ishlar shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy-madaniy faoliyat yetim bolalarning ijtimoiy moslashuvi samaradorligini oshirishga yordam beradi. Dam olish dasturlari ular bolalarni birlashtiradi, psixologik to'siqlarni yengishga, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Maqsadli ijtimoiy-madaniy faoliyatni amalga oshirish yetim bolalarning o'zlariga, tarbiyachilarning tengdoshlariga bo'lgan munosabatida ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi.

Shuni hisobga olgan holda, ijtimoiy-madaniy faoliyat orqali moslashish jarayonining samaradorligini oshirish yo'llari aniqlandi, ularning maqsadi internat tipidagi muassasalarda madaniy va tarbiyaviy muhitni o'zgartirishdir.

Shu munosabat bilan muammo aniq ko'rinib turibdi: bolalar uylarida, maktab-internatlarda ishlash uchun professional kadrlar, ijtimoiy-madaniy faoliyat tashkilotchilarini tayyorlash zarurati.

So'nggi yillarda yetim bolalarni joylashtirishning ustuvor shakllari (oilada tarbiyalash, vasiylik, homiylik) rivojlanganiga qaramay, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, yetim bolalar va o'quvchilar uchun muassasalar soni kamaymaydi. Haqiqat shundaki, bolalar uylari uzoq vaqt davomida yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar uchun ta'lim muassasalarining keng tarqalgan turi bo'lib qoladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bugungi kunda internat muassasasining eng maqbul modeli bu oilaviy tipdagi bolalar uyi bo'lib, u bolaning shaxsiyatining uyg'un rivojlanishiga, oilaviy an'analar va qadriyatlar bilan tanishishga, yetim bolalarni yanada muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirish va moslashtirishga yordam beradi. Oila tipidagi bolalar uyi hayotining o'ziga xos xususiyatlari "oilani almashtirish" tamoyiliga asoslanadi.

Eksperimental ishlar shuni ko'rsatdiki: o'quvchilar ijtimoiy va oilaviy rollarni bajarishga eng tayyor. Ijtimoiy-pedagogik faoliyat samaradorligining ko'rsatkichi bitiruvchilarning o'z oilalarini yaratishga yo'naltirilganligi va mehnatga tayyorgarlikdir.

Bolalar uyi ularning ijtimoiylashuvining eng muhim institutidir. Bu yerda yetim bola ijtimoiy o'zaro munosabatlar va shaxslararo munosabatlar tajribasiga ega bo'ladi; ma'lum vaqt davomida bolalar uyi ota-ona qaramog'isiz qolgan bola uchun bunday tajribaga ega bo'lish uchun yagona joy.

Ushbu tadqiqot yetim bolalarni oilaviy bolalar uyiga moslashtirish bilan bog'liq savollarning faqat bir qismini ochib beradi. Hozirgi kun talabi bir qancha muammolarni o'rganish talab qiladi: bolalar uylari faoliyatini uslubiy ta'minlash; o'quvchilarning yoshiga qarab bo'sh vaqtni rivojlantirish faoliyatidan foydalanish xususiyatlari; bolalar uyida ijodiy faoliyatni tashkil etishning o'quv va pedagogik shartlari. Artterapiya-yetim bolalarning ijodiy rivojlanishi, yetim bolalarning estetik g'oyalari va harakatlarining o'zaro bog'liqligi; bolalar uylarining madaniyat va dam olish muassasalari bilan o'zaro ta'siri va boshqalar.

Natijalarni amaliy joriy etish tadqiqotlar bir qator uslubiy tadbirlarni hal qilishni o'z ichiga oladi:

- ushbu toifadagi bolalar bilan ishlash metodologiyasiga ega mutaxassislarni tayyorlash;
- ushbu muammoning nazariy va amaliy tomonlarini yoritadigan mavjud adabiyotlarni nashr etish;

- ijtimoiy-madaniy texnologiyalarni ishlab chiqish bo'yicha ijodiy laboratoriyalar va tajriba maydonchalari faoliyatini tashkil etish, ularni bolalar uylari faoliyatiga amaliy joriy etish.

Bugungi kunda vazifa internat tipidagi muassasalarda yetim bolalarni ijtimoiy moslashtirish bo'yicha yangi yondashuvlarni ishlab chiqishdir. Ushbu yo'lda ijtimoiy-madaniy faoliyat uchun katta imkoniyatlar mavjud, ularning usullari, shakllari va vositalari yetim bolalarga intellektual, jismoniy kuchlarni tiklashga, axloqiy va estetik qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqot internat tipidagi muassasalarda yetim bolalarning ijtimoiy moslashuvi samaradorligini oshirish bo'yicha amaliyotchilar uchun foydali bo'ladi.

XULOSA

Yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarni iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarga moslashtirish mubolag'asiz ijtimoiy ishning eng dolzarb ilmiy va amaliy vazifalaridan biridir. Yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar moslashuvi o'ziga xos tarzda sodir bo'ladigan maxsus ijtimoiy guruh sifatida qaraladi. Ko'pgina tengdosh bolalardan farqli o'laroq, ular uchun moslashuvchan subyekt umuman davlat va uning ijtimoiy yordam tizimidir, chunki ba'zi sabablarga ko'ra ushbu bolalarning ota-onalari ota-ona funktsiyalarini muvaffaqiyatli bajara olmaydilar. Shu munosabat bilan, shaxsning yagona ijtimoiy organizmga kirishiga erishishi kerak bo'lgan davlat va jamiyat oldida qiyin vazifa qo'yiladi. Axir, moslashish biz tomonidan moslashish jarayonining natijasi va odamlar o'rtasidagi ijtimoiy-psixologik, axloqiy-psixologik, iqtisodiy va demografik munosabatlarning o'zgarishi natijasida tushuniladi.

Moslashuv jarayonlari sotsializatsiya va madaniyat bilan chambarchas bog'liq. Sotsializatsiya ushbu tadqiqot doirasida shaxsning atrofidagi jamiyatning ijtimoiy qadriyatlarini idrok etish jarayoni sifatida tushuniladi. Shu nuqtai nazardan, yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarning ijtimoiylashuvi alohida ahamiyatga ega, chunki ularni o'rab turgan jamiyat (ijtimoiy muhit) normani tashkil etuvchi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin emas va bolaning atrofida ijobiy, ijtimoiy-qimmatli madaniy namunalarning mavjudligi uning aniqlanishi bu uning muvaffaqiyatli bo'lishining zaruriy shartidir. Madaniyat jarayonida shaxsning ma'lum bir madaniyat a'zolari bilan kognitiv, hissiy va xulq-atvor o'xshashligi va boshqa madaniyatlar a'zolaridan farqi shakllanadi, bu ham yetim bolalarni madaniyatlashtirish institutlariga alohida talablarni qo'yadi.

Hozirgi tarixiy sharoitda yetimlikning keskin farqlanishi kuzatilmoqda. Bir tomondan, "tabiiy yetim" yoki "ijtmoiy yetim bolalar" deb ataladigan atamalar mavjud. Boshqa tomondan, "ijtimoiy yetim" yoki "ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar" keng rivojlandi. Ota-onalari ma'lum sabablarga ko'ra o'z farzandlariga nisbatan moslashish va sotsializatsiya funksiyasini bajara olmaydigan bunday bolalarning ulushi doimiy ravishda o'sib bormoqda. Tadqiqot davomida biz xulosa qilamizki, umuman olganda, yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar tengdoshlaridan tashvish, o'ziga ishonchsizlik va pedagogik rivojlanishning pastligi bilan ajralib turadi. Yetim bolalarni moslashtirishda eng katta qiyinchilik adaptiv jarayonlarning ko'p tabiatida yotadi. Dastlab, eski oila doirasida yashashga moslashgan holda, bolalar muayyan holatlar tufayli undan voz kechishadi, keyin ijtimoiy yetim sharoitlariga moslashadilar va nihoyat yangi (masalan, asrab olingan) oilaga yoki mustaqil hayotga (balog'at yoshiga yetgan taqdirda) moslashadilar.

Shu munosabat bilan, yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni parvarish qilish bilan shug'ullanadigan muassasalarning vazifasi oilaviy munosabatlarni almashtirish uchun sharoit yaratishdir. Ideal holda, bola bolalar uyida bo'lishining zo'ravonligini his qilmasligi kerak. Bolalar uyi (yoki bolalar uchun ijtimoiy himoya qilingan boshqa muassasa) ishining ko'rsatkichi muassasa bitiruvchisining haqiqiy hayot sharoitlariga moslashish darajasi bo'lishi kerak. Hozirgi vaqtda bolalar uylari bitiruvchilarining deyarli uchdan bir qismi birinchi yilda o'zlarining ijtimoiy xatti-harakatlari tufayli huquqni muhofaza qilish organlari bilan aloqa qilish tajribasiga ega bo'lishdi, chunki bolalarda salbiy ta'sirlarga qarshi turish mexanizmi yetarli darajada rivojlanmagan.

Sotsiologik tadqiqotlar davomida yetim bolalarni moslashtirishning ko'plab muammolari ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar bilan homiylik ostidagi oila sifatida ishlashning ushbu shakli doirasida muvaffaqiyatli hal etilganligi aniqlandi. O'qituvchilar va psixologlar faoliyati amaliyotidan ma'lumki, bolalar ushbu faoliyat shakli doirasida tezroq va qulayroq moslashadilar. Tadqiqotlar davomida bolalar homiylik sharoitlariga yetarlicha tez o'rganib qolishlariga ishonch hosil qildik. Ular oldingi ijtimoiy sharoitlarda hissiy noqulaylikni boshdan kechirmaydilar, boshqa bolalar-o'quvchilar bilan tezda aloqa o'rnatadilar.

Yetim bolalar va biron bir sababga ko'ra ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar bilan pedagogik ishning barcha shakllari faoliyatining yakuniy maqsadi uning munosabatlarining barcha boyligi bilan jamiyatga kiritilgan to'laqonli shaxsni shakllantirish bo'lishi kerak. 16 yoshga to'lgandan so'ng, bolalar uyining tarbiyalanuvchisi o'z muassasasini tark etishi kerak va u qoida tariqasida, zamonaviy hayotning barcha qiyinchiliklariga duch kelishi kerak. Mavjud ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda bitiruvchilarni moslashtirish tizimi ko'pincha yetarli darajada samarali emas.

Shu munosabat bilan vaziyatni to'g'irlash uchun bir qator zudlik bilan choralar ko'rishni taklif qilamiz. Ma'muriyat, advokatlar, o'qituvchilar, psixologlar va ijtimoiy xodimlarning sa'y-harakatlarini birlashtiradigan maslahat beruvchi vakolatli organi yaratish kerak. Bunday organning asosiy vazifasi mahalliy darajada bitiruvchilarning moslashuvini nazorat qilish dasturini shakllantirish bo'lishi kerak.

Bunday holda, bunday organ oldida vazifa ikki tomonlama. Bir tomondan, bola uchun mavjud bo'lgan barcha ijtimoiy imtiyozlarni (ta'lim, kasb, uy-joy, moddiy yordam) olish uchun huquqiy, ijtimoiy va moddiy asoslarni ta'minlash kerak. Boshqa tomondan, ushbu organning tavsiyalaridan yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarning mustaqilligini rivojlantirish uchun foydalanish kerak.

Ilmiy va uslubiy jihatdan ma'muriy organlar, o'qituvchilar va olimlarning birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan bitiruvchi yetimlarning asosiy muammolarini hal qilishga qaratilgan keng qamrovli dasturni yaratish zarur. Faqatgina hokimiyat va psixologik-ijtimoiy fanning doimiy

o'zaro ta'siri yetim bolalarning murakkab zamonaviy hayotga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini kafolatlashi mumkin.

Shuni tan olish kerakki, umuman jamiyat hayotining zamonaviy murakkablashishi oilaning ijtimoiy-madaniy va psixologik muhitini, uning oilaviy munosabatlarini keskinlashtiradi, bu esa bolalarga parchalanuvchi ta'sir ko'rsatadi. Oilaning inqiroz holati-to'liq bo'lmagan va muammoli oilalarning ko'payishi, turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi oiladagi nizolar, bolalar sonining ko'payishi turli xil oqibatlariga olib keladi, shu jumladan bolalar va o'spirinlar tomonidan huquqbuzarliklar sonining ko'payishiga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Колосова С.Ю. Реализация принципа справедливости при защите социально уязвимых категорий населения в международном праве: (На примере Конвенции о правах ребенка) // Московский журнал международного права. 2000. - № 1. - С. 115-127.

2. Концепция предупреждения социального сиротства и развития образовательных учреждений для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей // Народное образование. 2001. - №3. - С. 238-250.

3. Лебедев О.Е., Чепурных Е.Е., Майоров А.Н., Золотухина В.И. О соблюдении прав детей в образовательных учреждениях Российской Федерации. Доклад. 2000. / Под ред. А.Н. Майорова. Изд. 2-е, доп. -СПб.: Издательство «Образование-Культура», 2001. - 212 с.

4. О федеральных целевых программах по улучшению положения детей в Российской Федерации на 2001-2002 годы: Постановление Правительства РФ от 25 авг. 2000 г. №625. М., 2000.

5. Проблемы социального сиротства: причины, предупреждение, пути решения. Белгород, 2002. - 91 с

6. Сомова Е.Ю. Проблемы детей, находящихся в тяжелой жизненной ситуации // Политика. Право. Экономика: Сб. науч. тр. -М, 2000.- С. 215-219.

7. Социально-трудовая адаптация детей-сирот как фактор их полноценной реабилитации и успешной интеграции в обществе. -Белгород, 2002. 266 с.

8. Тимофеев С.П. Мы можем помочь ребенку-сироте, объединив усилия всех взрослых. // Социально-трудовая адаптация детей-сирот как фактор полноценной их реабилитации и успешной интеграции в общество. Белгород, 2002. - С. 8-11.

9. Социально-культурные условия адаптации детей-сирот в детском доме семейного типа тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 13.00.05, кандидат педагогических наук Дорогонько, Зоя Васильевна